

УДК 339.137

ДЕРІЙ Жанна Володимирівна,
кандидат економічних наук, доцент

ЗОСИМЕНКО Тетяна Іванівна,
кандидат економічних наук, доцент

ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ НА ЗАСАДАХ ІНСТИТУЦІЙНОЇ АРХІТЕКТОНІКИ

Визначено особливості інституційної архітекtonіки конкурентного середовища. Виділено базові засади формування та реалізації конкурентної політики в Україні.

***Ключові слова:** економічна конкуренція, конкурентне середовище, інституційна архітекtonіка, конкурентна політика.*

The features of the institutional architectonics of the competitive environment are defined. The basic principles of the formation and implementation of competition policy in Ukraine are identified.

***Key words:** economic competitiveness, competitive environment, the institutional architectonics, competition policy.*

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Законодавче забезпечення захисту економічної конкуренції є невід'ємним елементом соціально-економічної системи як у країнах з розвинутою ринковою економікою, так і в економіках транзитивного типу. Практика застосування відповідних нормативно-правових актів в економічних системах з різними механізмами реалізації конкурентної політики, дозволяє виділити інституційні передумови, необхідні для створення ефективного конкурентного середовища. Формування доктрини, яку буде покладено в основу конкурентної політики завжди відбувається під впливом інституційного середовища. Відтак особливої уваги потребує пошук інституційної будови суспільства та його економічної системи, яка б була адекватною їх сутності, що відноситься до сфери інституційної архітекtonіки.

З огляду на вищесказане, вважаємо актуальним дослідження інституційної архітекtonіки конкурентного середовища як основи формування ефективної конкурентної політики в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми "інституційної архітекtonіки" почали розглядатись у вітчизняній економічній літературі порівняно недавно. У працях С.І. Архієреєва [1], А.А. Гриценка [2], В.В. Дементьєва [3], В.О. Мандибури [4], О.Л. Яременка [5] з'явилась нова термінологія, що відображає процес інституційної структуризації економічних систем транзитивного типу. Для потреб інституційного аналізу А.А. Гриченко запропонував ввести термін "інституційна архітекtonіка".

Окремі аспекти створення ефективного інституційного забезпечення конкурентної політики держави в умовах трансформаційних перетворень висвітлені у дослідженнях О.С. Білокрилової, І.В. Бережного, В.В. Вольчика [6], А.А. Костусєва [7], Г.М. Лозової [8], Н.Л. Михальчишина [9].

Мета статті – на основі визначення об'єкту та елементів методології інституційної архітектури окреслити базові засади формування конкурентної політики в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження із обґрунтуванням одержаних результатів. Інституційна архітектура, за визначенням А.А. Гриценка, являє собою фундаментальну структуру інститутів, яка складається з правил, норм, стереотипів, традицій, установ та інших соціальних утворень у їх співвідношеннях з суттю та загальним естетичним планом побудови цілісної соціальної системи [2, с. 9]. Отже, основним складовим елементом інституційної архітектури є інститут – суспільний феномен, джерелом походження, змістом та результатом дії якого є соціальна взаємодія між людьми або суспільний характер господарської діяльності. Сукупність інститутів утворює певний суспільний механізм, що представляє собою сукупність дій одних людей, спрямованих на поведінку інших, що спонукають останніх до певного типу поведінки [3].

Методологія інституційної архітектури дозволяє розкрити особливу місію держави, що полягає у специфікації, санкціонуванні та координації інституційних повноважень органів державної влади та управління; визначити зміст механізму інституційних змін; виявити одиницю інституційного часу; охарактеризувати інституційну будову економічної системи, виявити зміст та особливості інституційної архітектури бюджетної, банківської, грошово-кредитної та інших підсистем, показати зростання ролі інституційних факторів в економічній динаміці та обґрунтувати стратегічні напрями інституційного розвитку [2].

Інститут конкуренції відноситься до базових інститутів національної економіки, який передбачає чесне змагання товаровиробників за зміцнення їхніх позицій на товарних ринках, та потребує погодження спільних правил взаємодії на ринку, що знаходить відображення у конкурентній політиці. Система інститутів конкуренції характеризує інституційну підсистему суспільних відносин, в основу яких покладене широке суперництво за участі виробників, постачальників, посередників, споживачів та інших потенційних учасників ринку. Така система є складною конфігурацією елементів і підсистем формальних та неформальних інститутів, що покликані захистити і підсилити розвиток конкуренції.

На основі виділення функціональних рівнів структури інституційної системи [10, с.45], можна виділити інститути, що чинять безпосередній або опосередкований вплив на конкурентне середовище у нашій країні.

У науковій літературі можна знайти різні підходи до трактування терміну “конкурентна політика”. При чому останній часто прирівнюється до терміну “антимонопольна політика”, що означає виконання заборонних заходів проти антиконкурентної поведінки. Однак, у програмі конкурентної політики не завжди має місце першочергове виконання заходів антимонопольного характеру. Конкурентна політика включає в себе цілий комплекс державних заходів, направлених на створення та захист конкурентного середовища, здійснення профілактики та безпосереднє припинення порушень конкурентного законодавства, сприяння розвитку добросовісної конкуренції на товарних ринках [11].

Оскільки, основним змістом сучасного етапу антимонопольної політики в Україні є захист уже створеного конкурентного середовища, підвищення ефективності функціонування існуючих конкурентних відносин, можна говорити про процес трансформації антимонопольної політики держави у конкурентну політику, а антимонопольного законодавства – в конкурентне законодавство, тобто систему заходів

держави щодо створення та розвитку конкурентного середовища, регулювання конкурентних відносин і конкурентного процесу з метою підтримки та заохочення економічної конкуренції, боротьби з негативними наслідками монополізму, захисту законних інтересів підприємців і споживачів, сприяння розвитку цивілізованих ринкових відносин, створення конкурентоспроможного вітчизняного виробництва.

У свою чергу, конкурентне середовище – це складна економічна категорія, яка характеризує взаємодію окремих суб'єктів господарювання, держави, інститутів колективного захисту, факторів зовнішнього і внутрішнього впливу на умови економічної діяльності, що визначають відповідний рівень економічного суперництва та вагомість впливу окремих економічних агентів на загальну ринкову ситуацію. У межах конкурентного середовища конкурентні відносини регулюються антимонопольними органами й іншими уповноваженими органами управління, як державними, так і недержавними [12].

Отже, можна сказати, що особливість інституційної архітектури конкурентного середовища полягає у структуруванні інститутів конкуренції (як свідомо створених, так і спонтанних), гармонійному їх поєднанні у певний суспільний механізм, забезпеченні оптимального рівня економічного суперництва, а також дослідженні ролі держави у побудові інституційного середовища конкуренції. Саме інституційна архітектура конкурентного середовища визначає характер процесів, які у ньому протікають, відповідно, ефективність конкурентної політики та економіки в цілому.

Виходячи з визначення інституційної архітектури конкурентного середовища, на основі дослідження успішної світової практики імплементації конкурентної політики, можна виділити основні засади її формування та реалізації.

1) Стратегічне планування та визначення пріоритетних напрямів конкурентної політики.

Кожен орган у системі управління конкурентним процесом, незалежно від статусу й обсягів фінансування, повинен визначати цілі та завдання для їхнього виконання. В іншому випадку існує ризик зростання претензій з боку різних суб'єктів економічної системи, чи то у формі скарг від споживачів або підприємців, або ж вимоги вжити заходів з боку органів державної влади, наприклад, міністерств та відомств. Особливо актуально це для країн з транзитивною економікою, оскільки процес реформування в них, зазвичай, починається з обмеженої кількості фінансових ресурсів та недостатньої кількості спеціалістів, компетентних у нових умовах.

Процес прийняття рішень стосовно того як найкраще використати наявні ресурси повинен базуватися на дослідженні специфічних для кожної країни вихідних умов, зокрема, економічних та політичних. Національні економіки адаптують конкурентну політику відповідно до власних унікальних потреб та можливостей з урахуванням початкового набору інструментів, який існує в кожній країні для сприяння розвитку ринкової конкуренції. При цьому передбачається, що новостворені контрольно-наглядові органи, покликані забезпечувати захист економічної конкуренції, спираючись на базові інструменти, поступово удосконалюються та набувають достатнього досвіду для самостійного продукування відповідних інструментів конкурентної політики. До таких інструментів відносяться:

- просвітницька функція та розвиток правової культури учасників виборчого процесу;
- пропагування;

– антимонопольне законодавство.

У країнах з транзитивним типом економічної системи існує широкий вибір державних інструментів (регуляторів), а також механізмів їх застосування. Що стосується конкурентного правозастосування, таким країнам доцільно було б обрати стратегію, вихідним пунктом якої є введення основних заборон на найбільш небезпечні горизонтальні обмеження входу на ринок, такі, як узгоджені дії, з часом доповнивши їх іншими заходами заборонного характеру. Крім того, країна може розробити більш детальний набір антимонопольних заходів, наголосивши при цьому на найпростіших завданнях першочергової важливості, а потім, в міру збільшення можливостей системи захисту конкуренції, поступово перейти до розв'язання більш складних та ресурсномістких завдань.

У випадку, якщо власних ресурсів у країні недостатньо, а іноземна допомога з певних причин є обмеженою чи недостатньою, доцільно розпочати з проведення конкурентної політики, заснованої на пропагуванні та просвітництві з введенням чітко визначеного переліку заборон на дії антиконкурентного характеру. Подальший розвиток конкурентної політики буде здійснюватися по мірі зростання відповідних можливостей та ресурсного забезпечення.

2) Створення та підтримка бази знань. Органи захисту конкуренції мають можливість накопичити науково-дослідницький потенціал, який стане основою для ефективного дослідження загроз конкуренції. Інвестуючи в дану сферу, конкурентна служба створює фундамент не лише для інформаційно-просвітницької діяльності, а й нагромаджує перелік потенційних суб'єктів дослідження та зон підвищеної уваги. Публікація результатів досліджень дозволить інформувати органи державної влади та громадськість про причини низьких показників економічного розвитку.

Одним із можливих об'єктів дослідження можуть бути преференції, якими наділяються підприємства державної форми власності. В ряді країн державні підприємства мають спеціальні права доступу до дешевих земельних ділянок, кредитування на пільгових умовах тощо. Відтак, приватні підприємства можуть зіткнутися з істотними перешкодами, конкуруючи з такими суб'єктами господарювання. У країнах з транзитивною економікою іноземні інвестори часто не мають можливості придбати земельні ділянки безпосередньо, а повинні брати участь у спільних підприємствах з державною формою власності для будівництва та експлуатації певних об'єктів.

Важлива інформація стосовно бар'єрів для розвитку та зростання нового бізнесу може бути отримана у ході галузевих досліджень. Наприклад, у багатьох країнах входженню на ринок фінансових послуг перешкоджають такі державні регуляторні заходи, як заборона чи обмеження на створення або зростання комерційних банків. Це, в свою чергу, змушує приватних підприємців звертатися до альтернативних джерел фінансування бізнесу, як от економія чистих доходів або отримання позик від клієнтів, членів родини, друзів. Такі позики дозволяють накопичити суб'єктам малого бізнесу невеликі суми грошових коштів, однак вимагають суттєвих трансакційних витрат для укладання подібних угод.

Іншим напрямом досліджень є визначення недоліків у системі реєстрації та ліцензування бізнесу, які перешкоджають входженню у галузь. У деяких країнах, наприклад, для відкриття бізнесу від підприємця вимагається заповнити реєстраційну форму, в якій окрім інших даних вимагається надати свій бізнес-план. Державні службовці мають право відмовити заявнику, чий бізнес-план, на їхню думку, є недостатньо

обґрунтованим. Часто такі відмови приховують за собою навмисне створення перешкод для входження у зайняту сферу бізнесу [13].

3) Формування ефективної адміністративної інфраструктури. Пріоритетним завданням для країн з транзитивною економікою є формування ефективної адміністративної інфраструктури, здатної полегшити роботу органів державної влади, у тому числі й антимонопольної служби. При цьому обов'язково дотримуватися принципу прозорості, що передбачає, зокрема, оперативне оприлюднення проведених заходів та їх попереднє обговорення на предмет прийняття з представниками громадськості. Для зміцнення довіри до органів захисту конкуренції важливо дотримуватися вимог конфіденційності ділової інформації, яка становить комерційну таємницю, а також забезпечення об'єктивності у ході врегулювання спірних питань.

У країнах з транзитивною економікою є значний потенціал для вдосконалення існуючих адміністративних структур. Інструментарій для досягнення такої мети включає прийняття правил, які ізолюють органи Антимонопольного комітету України від політичного втручання, вимагають розкриття змісту та обґрунтування її рішень, дозволяють постраждалим сторонам оскаржувати рішення, прийняті контрольно-наглядовими органами по захисту конкуренції.

Важливу роль для формування міцної адміністративної інфраструктури відіграють інформаційні технології та комунікаційні мережі. Тому здійснення інвестицій у їх розвиток сприятиме підвищенню кваліфікації працівників конкурентних інституцій, розширенню досліджень завдяки збільшенню обсягу вихідних даних та інструментів дослідження в електронній формі через Інтернет.

Проблемним моментом, особливо в умовах транзитивної економіки, є обмежений доступ до даних, які дозволяють органам захисту конкуренції сформувати точне уявлення про існуючі ринкові умови та конкуренте становище окремих фірм. Антимонопольні органи часто покладаються на дані офіційної статистики, класифіковані за схемами, що не відповідають потребам проведення конкурентної політики на певному ринку. Показники в системі національних рахунків також можуть не повно відображати такі важливі категорії, як імпорт або внесок важливих груп учасників ринку, як наприклад, не зареєстрованих офіційно підприємств.

4) Оцінювання результатів конкурентної політики. Успішне виконання програми конкурентної політики вимагає постійної участі органів захисту конкуренції в оцінюванні ефективності розробленої та реалізованої ними системи. Постійний перегляд та ретроспективний аналіз процедур та реформ сприятиме здійсненню періодичних коригувань формальної правової бази, організаційної структури та операцій.

5) Співпраця з іншими інституціями. Для ефективного функціонування органів захисту конкуренції важливе значення має забезпечення плідної співпраці з різноманітними організаціями та установами. Важливу роль відіграють також заклади вищої освіти, які готують фахівців з економіки, права, державного управління тощо. Їх випускники займають посади в органах державної влади, до компетенції яких входить розроблення нових законів, працюють у недержавних консультативних закладах, покликаних захищати права підприємців, чий інтерес зачіпають порушення антиконкурентного характеру. Підрозділи вищих навчальних закладів проводять наукові дослідження, які дозволяють сформувати цілісну картину інституційної архітектури конкурентного

середовища в країні та визначити напрями її подальшого коригування. Тому ключовим кроком до підвищення якості державної конкурентної політики є формування та розвиток науково-інноваційного потенціалу університетів та інших установ, спроможних зібрати дані та виконати необхідні дослідження.

Адміністративно-правовий режим забезпечення економічної конкуренції передбачає тлумачення змісту чинних нормативних актів для суб'єктів підприємницької діяльності, які підпадають під їх дію. Такі послуги можуть надаватися не тільки державними органами, а й неурядовими організаціями, зокрема професійними асоціаціями, чиї фахівці з права постійно відслідковують нововведення у сфері конкурентної політики. Засоби масової інформації поширюють інформацію про законні права та обов'язки, звіти про економічні тенденції та діяльність окремих суб'єктів господарювання, контролюють роботу органів державної влади, відповідальних за дотримання правового режиму забезпечення конкуренції. Громадські організації об'єднують споживачів інформують громадян про їх права та збирають скарги про можливі порушення.

б) Міжнародне співробітництво. В умовах глобалізації спостерігається перетворення антимонопольної політики з «внутрішньої» економічної політики у важливий елемент міжнародних економічних відносин, складову частину державної зовнішньоекономічної стратегії. У ході формування конкурентного середовища організації, до компетенції яких входить нагляд за економічною конкуренцією, повинні використовувати усі наявні можливості для міжнародного регіонального співробітництва. Особливо це актуально для країн з транзитивною економічною системою, чие інституційне середовище є недостатньо розвиненим, а перспективи отримання зовнішньої допомоги для реалізації нових заходів є невтішними. Для них можливим виходом із ситуації є створення регіональних альянсів, що нададуть можливість делегувати частину повноважень конкурентної служби (наприклад, вирішення спорів) до вищестоящої організації. Це забезпечить можливості створення та розвитку нових інститутів конкурентної політики з найменшими витратами.

Міжнародні ініціативи надають можливість країнам з транзитивною економікою налагодити співпрацю у розробленні стратегічних напрямів конкурентної політики з метою гармонізації процедур та правових норм, а також для обміну передовим досвідом. Консолідація певних функцій, як наприклад, проведення регіональних досліджень на предмет торговельних обмежень або розгляд справ в органах судової влади регіонального рівня, є засобом суттєвої економії ресурсів у ході імплементації конкурентної політики в країнах з транзитивною економікою. Міжнародні організації, членами яких є такі країни, зокрема Міжнародна конкурентна мережа та Організація економічної співпраці та розвитку, можуть забезпечити нові інформаційні канали, а також надати консультації щодо застосування позитивного досвіду розвинених країн в умовах економічної трансформації.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Інституційна архітектоніка є перспективною концепцією та напрямом досліджень, який має свій об'єкт, категоріальний ряд, методологію, дослідницькі програми, що дозволяють не тільки по-новому поглянути на цілий комплекс актуальних теоретичних та практичних проблем, а й запропонувати підходи до їх вирішення.

Жодна система захисту економічної конкуренції не може залишатися в стаціонарному стані тривалий час, оскільки динамічні зміни в

економічному житті, політичних умовах, перегляд фундаментальних положень економіки та права, потребують відповідного коригування основних напрямів конкурентної політики та заходів її реалізації. Використання успішного світового досвіду формування інституційної архітектури у процесі аналізу та удосконалення інститутів конкуренції перетворює її на методологію інституційного будівництва конкурентного середовища в Україні. Це дозволить виявити не лише недоліки, протиріччя, невідповідності у конкурентному середовищі країни, а й визначити, яких саме принципів формування конкурентної політики необхідно дотримуватись для того, щоб інститут конкуренції адекватно реалізовувався у економічній, соціальній та політичній системах.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архиреев С.И. Дуализм институциональной архитектуры и задачи рыночной трансформации [Текст] / С.И. Архиреев // Институційна архітектура та механізм економічного розвитку (Матеріали симпозиуму). – Харків: ІЕП МОН України, 2005. – С. 85-88.
2. Грищенко А.А. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований [монографія] / Под ред. д-ра экон. наук А.А.Грищенко. – Х.: Форт, 2008. – 928 с.
3. Дементьев В.В. Институты: проблема определения понятия / В.В. Дементьев // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – Донецьк: ДонНТУ. – 2008. – №35. – С. 5-35.
4. Мандибура В.О. Нормативно-правова складова інституційної архітектури державної форми власності // Економічна теорія. – № 1. – 2005. – С. 83-98.
5. Яременко О.Л. Архітектура інституційних змін / О.Л. Яременко // Институційна архітектура та механізм економічного розвитку (Матеріали симпозиуму). – Харків: ІЕП МОН України, 2005. – С. 70-72.
6. Белокрылова О.С., Бережной И.В. Ограничения конкуренции как экономические мультигенерации [Текст] / О.С. Белокрылова, И.В. Бережной, В.В. Вольчик // Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Серия: Общественные науки. – Ростовский государственный университет. – № 2. – 2003. – С. 67-73.
7. Костусев А.А. Конкурентная политика в Украине [Монография] / А.А. Костусев – К.: КНТЭУ, 2004. – 310 с.
8. Лозова Г.М. Институційні аспекти створення ефективного конкурентного середовища в Україні // Підприємство, господарство і право. – 2002.– №5. – С. 117-121.
9. Михальчишин Н.Л. Конкурентна політика в Україні: проблеми реалізації та напрями їх вирішення / Н.Л. Михальчишин // Соц.-екон. пробл. сучас. періоду України. – 2008. – Вип. 6. – С. 121-129.
10. Грищенко В.В. Сутність і категоріальна відмінність понять “інститут” та “інституція” / В.В. Грищенко // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі. – 2009. – № 4. – С. 37-48.
11. Кузьмін О.Є. Конкурентоспроможність: проблеми науки і практики [Монографія] / Кузьмін О.Є., Долішній М.І., Булеєв І.П., Шинкаренко В.Г. та ін. НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України, ХНЕУ. – Харків : ВД “ІНЖЕК”, 2006. – 248 с.
12. Слободчикова Ю.В. Характеристика антимонопольної політики України / Ю.В. Слободчикова // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємство 2009, №5, С. 137-141.
13. Kovacic W.E. The Institutional Foundations for Effective Competition Policy Systems: Promoting Convergence Toward Better Practices [Електронний ресурс] / W.E. Kovacic // American Bar Association Section of Antitrust Law Annual Spring Meeting «International Antitrust Convergence: Reality or Illusion?». – 2005. – Режим доступу: <http://apps.americanbar.org/antitrust/at-committees/at-ic/pdf/spring/05/kovacic-paper.pdf>